

VÁLTOZÓ SZEREPEK, VÁLTOZÓ VÁROSKÉPEK. KASSA ÉS MISKOLC A 20. SZÁZADBAN

Tamáska Máté (2019)
Változó szerepek, változó városképek
Kassa és Miskolc a 20. században
Martin Opitz Kiadó

DOI: 10.18030/socio.hu.2019.3.60

A *TÉRformák – TÁrsadalomformák* sorozat harmadik köteteként jelent meg ez a nagyszabású és hiánypótló vállalkozás. A könyvsorozat igen fiatal, 2017-től évente jelentkezik azonos megjelenésben, de változatos témákkal a Martin Opitz Kiadónál Tamáska Máté építészet-szociológus szerkesztésében. A korábbi kiadványok egy épülettípust, az iskolákat, illetve egyetlen város, Bécs szociális építészetét dolgozták fel. Ezekhez képest a jelen kötet egy nagyobb vállalkozásra tett kísérletet, hiszen épülettípus szerinti megköötés nélkül választott témájaként két várost. A felhívás egy Kassa–Miskolc kötetről az Észak-Keleti Átjáró Egyesület tudományos folyóirata, az *Átjáró* 2016-os számában jelent meg. A bevezető fejezetből megtudhatjuk, hogy a kötet egyik összekötő gondolata, fő kérdése a kor ideológiájának és a városkép kapcsolatának a vizsgálata. A könyvet végigolvasva megbizonyosodhatunk róla, hogy „[A] változó rezsimék igyekeztek magukat új városépítő erőként is feltüntetni [...] végeredményben ugyanoda jutott[ak], mint a korábbi korok: torzók mozaikját hozt[ák] létre”(10). Mindennek természetesen számos oka lehetséges, melyeket az egyes fejezetek tárgyalnak, így biztosítva „szellemi átjárást” a két település „városképének együttes megértéséhez”(14).

Mások mellett olvashatunk művészeti törekvésekről, (expo-szerű) kiállítások megteremtéséről, nehézipari fejlesztésekről és mindezek hatásáról a két város történelmére és kialakítására (épület, zöldövezet, köztér, utca, városnegyed és a város egésze szintjén is). A kötetben találunk mikrokutatásokat (egyetlen kassai utcát bemutatva vagy egy Miskolc művészeti és műgyűjtő életét meghatározó személyiség, Kiss Lajos munkásságát áttekintve) és átfogó képet adó írásokat (a Kassa városrendezéséről szóló harmadik fejezet vagy Miskolc 1945–1975 közötti időszakát bemutató írás) is. Ezek keverékei szintén megjelennek (például az 1938-as kiállítást tárgyaló dokumentum sok szempontból tág keretbe helyezi el kutatása tárgyát (ld. Szlovákiai vásárok és kiállítások 1921–1931 című alfejezet) vagy a Miskolc 1920 utáni várostervezéséről szóló írás, mely egy, a XIX. század közepétől kezdődő áttekintést is tartalmaz). Minden tanulmány önmagában zárt egésznek alkot, amelyet mások mellett a fejezetek végén az adott íráshoz tartozó felhasznált irodalom és forrásjegyzék vizuálisan is

¹ Az ELTE BTK Történelmi Doktori Iskola Atelier Európai Historiográfia és Társadalomtudományok Tanszék doktorjelöltje

jelez. Nincs a kötet végén egységesített és teljes forráslista, az egyes források igen eltérő megnevezésekkel (pl. hivatkozott irodalom, irodalom, felhasznált irodalom) és csoportosításban (irodalom–forrás, irodalom–forrás–népszámlálás–sajtó, irodalom–forrás–tervek, térképek) fordulnak elő, sőt terjedelmük és szerkesztésük (nem mind abc-ben) is igen változatos képet mutat.

Formailag elmondható, hogy a kötetben található írások nagyjából azonos terjedelmű, inkább rövid szövegek, amelyek témájuk teljes körű ismertetése helyett sokkal inkább problémafelvetéseket, kutatási programokat tartalmaznak. Ilyen például az ismeretlenségbe tűnő építészpáros (Bloch és Stimm) miskolci munkásságát megjelenítő írás, melyből nem tudjuk meg, miért és hogyan lettek a felejtés áldozatául, vagy a végül meg nem valósított kassai várostervezési elgondolások pontos részletei. Az egyes szövegek belső tagoltsága is igen változatos, például Adriana Priatková dolgozatában vannak fél- és három oldalas alegységek is, míg Kristína Markušová egyáltalán nem tagolja kisebb, címmel ellátott egységekre szövegét. Az önmagukban zárt fejezetek együttolvasva sok esetben tartalmaznak ismétléseket, vagy általánosító megállapításokat (Sekán János például 30 év eseményeit futja át két bekezdésben [73] vagy Pirint Andrea a nagyszámú városkép-ábrázolás mögötti személyes szándékot határozza meg forrás megnevezése vagy bővebb magyarázat nélkül [124]), melyekkel a szerzők mind történelmi, mind regionális keretben igyekeznek megjeleníteni az adott vizsgálati kérdéseket. Ezek az ismétlések összevetésre sarkallhatják Kassa és Miskolc papír alapú felfedezőit, és ily módon a könyv már nem változatos szövegek sora, hanem aktív használatra sarkalló munkafüzet, mely kritikus megismerésre ösztönzi az olvasót.

A kötet célja tehát hangsúlyozottan nem egy szisztematikus összehasonlító elemzés, hiszen erre nemcsak a könyv keretei, de a két város feldolgozottságának hazai irodalmában lévő nagy különbség sem ad lehetőséget. Miskolc esetében Dobrossy István kiterjedt munkássága megkerülhetetlen, míg Kassánál nem tudunk hozzá hasonló gazdagságú magyar nyelvű szakirodalmat felsorolni. Találunk a kiadványban olyan írásokat, melyek mindkét várost megemlítik (például Sekán János írása), vagy össze is hasonlítják (mint Kapusi Krisztián szövege), vannak azonban olyan fejezeteket is, melyek más településsel összevetve tárgyalják Miskolcot vagy Kassát (Prága, Brno, Eperjes és Kassa Vizslay Gábor munkájában, Budapest, Pozsony, Újvidék és Miskolc – például Hajdú Ildikó írása). Ez utóbbihoz kapcsolódik Marianna Bobková és Zlatica Sáposová írása, akik nem vetik össze a kassai nehézipar kiépülésének hosszú történetét a magyarországi folyamatokkal. Amikor a címben szereplő két város expliciten összekapcsolódik az elemzésekben, sokszor azok funkcióváltásairól olvashatunk a történelmi események hatására. Ezek a változások állíthatók párhuzamba: például az erős iparosítás, a lakosságnövekedés összehasonlítható városképi átalakuláshoz (közlekedési és közegészségügyi szempontból is) vezetett. Illetve bizonyos korszakban a nagy történelmi és gazdasági hatásokra ellentétes jellemzőket mutatott a két város. Más esetekben egyfajta felcserélődést vagy szembenállást is felfedezhetünk, ilyen például leegyszerűsítve az iparváros/kultúrváros váltás, vagy a múltat megőrző városképfestők Miskolcon, illetve a progresszív kassai modernnek fellépése az adott kor és város kritikus társadalmi kérdéseire válaszolva.

A hátsó borítón olvashatjuk, hogy a jelen kötet tizennégy szerzőjének (akiknek rövid bemutatása a könyv végén található) aktuális kutatási eredményei kerültek publikációra. Mindez még inkább egyfajta interdiszciplináris és sokoldalú megközelítési lehetőségeket felvonultató gyűjteményt feltételez. Erre mind a sorozat szocioló-

giát, építészetet és urbanizációt megjelenítő elnevezése, mind pedig a kötet címében rejlő történelmi, reprezentációs és identitásvizsgálatok is mutatnak. Mindezek mellett az egyes fejezetekben használt szaknyelv (például Bereczki Zoltán írásában) újabb tudományterületeket jelöl. Sőt a tartalomjegyzéket követő rövid fotógaléria és az ábrázoltakhoz szervesen illeszkedő vers- és prózarészletek tovább hangsúlyozzák az interdiszciplinaritás szándékát. Ezek az ábrázolások, amelyek a sorozatszerkesztő egy korábbi kiállításának darabjai, Miskolc és Kassa iparát, természeti környezetét és építészeti jellemzőit emelik ki. A kötet egészére elmondható, hogy bár kizárólag fekete-fehér és általában kisméretű illusztrációkat tartalmaz, azok igen változatosak (nemcsak típus, de az írott szöveghez képest való elhelyezkedésük szempontjából is), és jól illeszkednek az aktuális tartalomhoz. Ennek megfelelően a már említett fotók és festmények mellett találunk a kötetben térképeket, korabeli képeslapot, tervrajzokat, táblázatokat, grafikonokat, domborzati makettet is. A könyv gazdagságát és sokszínűségét a felhasznált illusztrációk mellett a nagyon gazdag és változatos források sora is mutatja. A kötetben olvashatunk interjúrészleteket, kortárs újságrészleteket, rendeleteket, jegyzőkönyveket, népszámlálási és termelési adatokat egyaránt. Ezeknek a forrásoknak, illetve adatoknak a folyószövegben történő használata az egyes alkotók egyéni stílusa alapján különböző lehet. Vannak szerzők, akik a forrásaikat a lábjegyzetekben tárgyalják, míg mások hosszabb idézetekkel gazdagítják a folyószöveget. A legfeltűnőbb különbség talán Adriana Priatková, Sekan János és Tamáska Máté közös írása, valamint Pirint Andrea cikke között látható. Míg az első szövegben fontos információk, tartalmi kiegészítések és források egyaránt kerültek a lábjegyzetekbe, addig Pirint Andrea kizárólag további forráslehetőségeket, illetve egy névsort adott meg ilyenformán. Az utolsó tanulmány első lábjegyzete pedig a szerző titulását adja meg szintén egyedülállóként a kötetben.

A sokoldalúságra is utal a borítón szereplő kétféle vizuális ábrázolás: egy színes akvarell festmény Miskolc városáról és egy fekete-fehér Fortepan fotó Kassáról, amely a korábbi madártávlata helyett egy áruháznál álló Zsigulira fókuszál. Ezek az ábrázolások a sokoldalúság (vagy akár ellentét úgy, mint táj és egyházi épület megjelenítése az egyik oldalon, míg ember, üzleti tevékenység és mozgás a másik képen) mellett természetesen kihangsúlyozzák a publikációk időkeretét, a 20. századot is. A két város elemzése elsősorban a rendszerváltás előtti időszakokra fókuszálnak 1920 és 1989 közötti keretben, ahogy Tamáska Máté bevezetőjében is olvashatjuk (10). Ez alól kivételt egyedül az utolsó tanulmány jelent, mely Kassa műemléktörténetének mai napig tartó áttekintésére vállalkozik. Emellett csupán utalások szintjén, azonban sok esetben találunk a mai funkciókra vagy az 1990-es évek néhány eseményére vagy rendeletére is kitekintést. Érdekes megemlíteni, hogy több alkalommal a választott kifejezések (például „imázsépítés” és „idegenforgalmi marketingtevékenység” [124]) és a szóhasználat (1950-es évekre vonatkozóan „munkavállalók” és nem munkások vagy dolgozók [154]) választja el az írásokat a főszerkesztő által meghatározott időkerettől. A szó-, illetve nyelvhasználatbeli választások nemcsak időbeliséget (a helység- vagy utcanevek egy-egy korra jellemző megfelelőjével), hanem földrajzi lokalizációt is adhatnak (például a *kerület* szó használatával a szlovákiai megyék megnevezésére). Az eredeti időkerettel is magyarázható, hogy az olvasó nem tudja meg a kötetből, hogy a két város legújabbkori történelme nemcsak a kötet és a fejezetekben többször is idézett korábbi összehasonlító munkák (pl. Dobrossy István Somorjai Lellel szerkesztett kötete magyarul, illetve Kirst Joseffel szlovákul megjelent összehasonlító munkája 1999-ből) kapcsán kötődik újra össze, hanem 1997 óta hivatalosan is testvérvárosi rangban állnak egymással. Bár ez a kapcsolat elsősorban szimbolikus és kulturális jellegű, mégis egy újabb okot és apropót ad a könyv koncepciójához.

Mivel az egyes szövegek nem teljes párbeszédben egymásra reflektálva kerültek megfogalmazásra, és egymásutánosságuk sem utal az állandó összevetésre, csoportosításuk több szempont szerint is lehetséges, amelyről azonban nem kap információt az olvasó sem a bevezetőben, sem a hátsó borítón található általános ismertetőben. Ezért is hathat visszásan első olvasatra a könyv elején egy mikrokatás után (sok esetben szinte újra-) olvasni egy átfogó tanulmányt Kassa városrendezéséről, vagy a miskolci városképfestészeti törekvéseket nem közvetlenül a kassai 1938-as kiállítás után vagy előtt megismerni. Egyfajta időbeliség felfedezhető a szerkesztésben, azonban számos alkotás nagyjából azonos évtizedeket dolgoz fel, és ezek elrendezése mögött más szervező elv feltételezhető. A szerzők például korábban már említett szakmai sokoldalúságuk mellett látszatra építészti pontossággal lettek kiválasztva egyenlő számú női és férfi, magyar illetve szlovák származású kutatók és változatos generációkat egyaránt megjelenítve. Ezért is volna feltételezhető valamilyen jól megszerkesztett tartalmi rendező elv, hiszen az esetlegesen számításba jöhető külső szerkesztési pontok, mint például a szerzők családneve vagy a tárgyalt városok szerinti sorrend (csoportosítva vagy felváltva a két városról szóló írások) nem érvényesül. Ez a fajta komplexitás elősegíti, hogy ne az egyes városokat lássuk önállóan, vagy az egyes kérdéseket hasonlítsuk össze a két településen, hanem a mindezeket átfogó, komplexebb folyamatok (az irányítás és a városkép kölcsönös egymásra hatása) elemzéseinek lássuk az egyes szövegeket, és így a kötet egészét.

Mindegyik dolgozatról elmondható, hogy a sorozat- és kötetcímhöz hasonlóan (tér és társadalom, valamint szerep és városkép) egyaránt hangsúlyosan foglalkozik az épített és emberi aspektussal (például a második fejezet az utca tipológiájának szociológiai elemzését tartalmazza). Bár a kötet és így a dolgozatok városképekről beszélnek, és sok esetben tág időszakot fognak át, szinte minden kutatás eljut a társadalmi csoportok, illetve az egyéni szintű problémavizsgálatig. A mindkét város története folyamán megjelenő etnikai változások vagy foglalkozás alapú csoportok tárgyalása mellett a vizsgált jelenségek mögött álló szervező személyiségek központba állításával, visszaemlékezések idézésével, vagy a bemutatott pályafutások egyéni eredményein keresztül jelenik meg az ember, a közösség a városban. Így jól kirajzolódik az egyén, az intézmény, a mozgalom vagy ideológia és a fizikai megvalósulás az épület, a tér vagy a festmény kapcsolatában. A kötet és a sorozat címében megismétlődő szavak: „változó” és „formák” szintén szervező erejét adják ezeknek a tanulmányoknak, amelyek változó foglalkozási, politikai, ideológiai, épületstílusú, városfunkciójú és számos egyéb formát elemeznek. A különösen eseménygazdag XX. század, amikor ezek a változások addig nem látott sebességgel valósultak meg, Miskolc és Kassa esetében (helyi, nemzeti és regionális szinten is) identitásmódosulásokkal is járt, melynek megértéséhez nyújt páratlan segítséget a kötet. A könyv és a sorozat címének szinte szabadon kombinálható szavai és kifejezései (változó társadalom, változó tér – szerepforma, városrészforma) is jól mutatják, hogy a kiadvány több, mint két város XX. századi sokoldalú elemzési lehetőségeinek gyűjteménye. Akár módszertani kötetnek is tekinthető, mely a településkutatás interdiszciplináris lehetőségére nyújt példát, és ilyen szempontból is elmondható, hogy a *Változó szerepek, változó városképek. Kassa és Miskolc a 20. században* kötet formabontó és hiánypótló alkotás.